

Παρετυμολογία και μορφολογία: Μύθος και πραγματικότητα

Ασημάκης Φλιάτουρας

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

ABSTRACT

Is paretyymology (rather than folk etymology) mostly folk, phonological, sporadic, marginal, non-functional? In truth, this is a phenomenon with multi-layered systematicity and productivity, of a semantic origin and a psycholinguistic and sociolinguistic perspective. Although its study has so far focused on the role of phonology and semantics and the morphological function may be essentially secondary, that is the result of processes at other levels, it is nevertheless significant, rather systematic and relatively predictable; it is, furthermore, connected with both segmental and structural changes. Morphological interventions are mainly analogical and artificial and can lead to a continuum of variation in the morphosemantic and structural integration of paretymological bases. This distinguishes between natural-like formations, unsuitable for synchronic study due to segmental and structural failures and/or lexicalization, one the one hand, and recognizable ones, on the other, provided that the paretymological effect is clarified.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: μορφοματική και δομική αλλαγή, παρετυμολογία, ποικιλία

1. Εισαγωγή*

Η παρετυμολογία είναι ένα παρεξηγημένο, σχεδόν «ενοχοποιημένο» γλωσσικό φαινόμενο, και κατά συνέπεια λιγότερο μελετημένο, τουλάχιστον στην ελληνική γλώσσα. Η αναφορά είναι συνήθως αποσπασματική, εφόσον δεν βασίζεται σε ένα θεωρητικό πλαίσιο με ολιστική αντιμετώπιση. Η μέχρι τώρα μελέτη της παρετυμολογίας έχει γραφικό περίβλημα, εστιάζοντας στην κωμική ή εγκυκλοπαιδική πλευρά των παραγόμενων, επικεντρώνεται σε κατά βάση δευτερογενείς λειτουργίες, όπως λ.χ. στην ομοιχητική και στην ορθογραφική διάσταση, και την αντιμετωπίζει ως ένα είδος «καλάθου αχρήστων», που ερμηνεύει το περίσσειμα της φωνολογικής αλλαγής, ή ως φαινόμενο παραφθοράς της γλώσσας. Δεν θα πρέπει όμως να ξεχνούμε ότι η παρετυμολογία είναι γλωσσικός μηχανισμός και μάλιστα «τέκνο» της ετυμολογίας, εφόσον μπορεί να επηρεάζει ανεπιστρεπτή τη μορφοφωολογική δομή μιας λεξικής μονάδας. Η παρούσα εργασία προσθέτει μια ακόμα εξειδικευτική οπτική σε μια σειρά προγενέστερων εργασιών του συγγραφέα, συνεισφέροντας στην προσπάθεια να αναδειχθεί η συστηματικότητα, η παραγωγικότητα και η λειτουργικότητα του φαινομένου, αλλά και να αποδυναμωθεί η αντίληψη περί φωνολογικής πρωτοκαθεδρίας στην επενέργειά του. Συγκεκριμένα, θα μελετήσουμε περαιτέρω τη μορφολογική διάσταση σε επίπεδο λειτουργίας και παραγόμενων, με έμφαση στην παρετυμολογική ποικιλία και στους δομημένους παρετυμολογικούς σχηματισμούς.

* Ευχαριστώ τους συναδέλφους Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ζ. Γαβριηλίδου, Α. Ευθυμίου, Γ. Κατσούδα και Ν. Κουτσούκο για τις παρατηρήσεις τους. Επίσης ευχαριστώ τον άγνωστο κριτή για την ανάγνωση του κειμένου και την Σ. Μπέλλα για την εκδοτική βοήθεια

Στο άρθρο ακολουθούνται οι ακόλουθες συντομογραφίες: ΑΕ = Αρχαία Ελληνική, ΑΚΡ = Ανατολικά Κρητικά, ΑΡ = Αραβική, ΒΝ = Βενετική, ΓΛ = Γαλλική, ΓΜ = Γερμανική, ΔΚ = Δωδεκανησιακά, ΔΚΡ = Δυτικά Κρητικά, ΕΚ = Ελληνιστική Κοινή, ΖΚ = Ζακυνθινά, ΘΣ = Θεσσαλικά, ΙΤ = Ιταλική, ΚΕ = Κερκυραϊκά, ΚΝΕ = Κοινή Νέα Ελληνική, ΚΠ = Κυπριακή, ΚΦ = Κεφαλονίτικα, ΛΚΝ = Λεξικό Κοινής Νεοελληνικής (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), ΛΤ = Λατινική, ΜΕ = Μεσαιωνική Ελληνική, ΜΚ = Μικρασιατικά, ΜΚΠ = Μεσαιωνική Κυπριακή, ΜΝ = Μανιάτικα, ΝΕ = Νέα Ελληνική (στο παρόν άρθρο ισούται με την ΚΝΕ), ΠΝ = Ποντιακή, ΤΚ = Τουρκική. Σημειώνουμε ότι στο παρόν άρθρο για πρακτικούς λόγους ο όρος *διάλεκτος* αναφέρεται στις διαλέκτους και στα ιδιώματα.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

Πριν προχωρήσουμε στη μελέτη του ειδικού αντικειμένου, θεωρώ σκόπιμη τη συνοπτική γλωσσολογική ακτινογράφιση της παρετυμολογίας με βάση τις μελέτες των Fliatouras et al. (forthcoming) και Φλιάτουρας (υπό έκδοση α, β, γ), που θα λειτουργήσει ως το θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας εργασίας. Σημειώνουμε ότι τα παραδείγματα της ΚΝΕ προέρχονται από το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (1998, με ετυμολογική επιμέλεια του Ε. Πετρούνια) και από το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Μπαμπινιώτης 2012), της ΜΕ από το *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδου Γραμματείας* του Κριαρά (www.komvos.edu.gr) και των διαλέκτων από διαλεκτικά λεξικά και εργασίες (Παπαδόπουλος 1958-1961, Χυτήρης 1992, Δεληγιάννης 1999, Ξανθινάκης 2001, Μανιατέας 2002, Πάγκαλος 2002, Κοροσίδου-Καρρά 2003, Γασπαρινάτος & Γασπαρινάτου-Τζουγανάτου 2004, Γιαγκουλλής 2009, Σκανδαλίδης 2013).¹

2.1 Ορισμός: παρετυμολογία ή λαϊκή ετυμολογία;

Παρετυμολογία είναι ο μηχανισμός αναλογικής αλλαγής με ψυχολογολογικές και κοινωνιογλωσσικές προεκτάσεις που οδηγεί στην εσφαλμένη σύνδεση μιας λεξικής μονάδας με μια άλλη με αποτέλεσμα τη μεταβολή στη μορφή και/ή στη σημασία και με στόχο τη μορφοσημασιολογική διαφάνεια, λ.χ. TK yunarlak > γιουβαρελάκι κατά το βαρελάκι, ΜΕ αϊγόκλημα > ΝΕ αγιόκλημα κατά το άγιος (βλ. μεταξύ άλλων Förstermann 1852, Palmer 1882, Orr 1953, Mayer 1962, Baldinger 1973, Olschansky 1996, Bauer 2006, Michel 2015 και για την ελληνική γλώσσα Χατζιδάκις 1915-1916: 172-173, Μωυσιάδης 2005: 250-254, Μωυσιάδης & Κατσούδα 2011, Fliatouras et al. forthcoming).

Στη διεθνή αλλά και στην ελληνική βιβλιογραφία έχει επικρατήσει ο όρος *λαϊκή ετυμολογία*, ο οποίος όμως είναι παραπειστικός, εφόσον ο μηχανισμός μπορεί να οδηγήσει σε λογιότερους σχηματισμούς ως αποτέλεσμα υπερδιόρθωσης ή λόγια παρέμβασης σε πιο οικείους τύπους (βλ. και Béguelin 2002) ή μπορεί να έχει λόγια εκκίνηση και λαϊκότερο αντίκρισμα λ.χ. ΓΛ théodolite > ΝΕ θεοδόλιχος [ΑΕ δόλιχος], ΜΕ γάιδαρος > αείδαρος [άεί δέρεσθαι]. Επίσης, ο όρος *παρετυμολογία* ενίοτε εξισώνεται με την ετυμολογική αστοχία (βλ. Μωυσιάδης 2005: 250) αλλά μια τέτοια διαδικασία θα πρέπει να διαφοροποιείται από το γλωσσικό φαινόμενο αναλογικής αλλαγής. Ο όρος *παρετυμολογία* είναι προτιμότερος διότι είναι υπερωνυμικός και προβλέπει περισσότερες περιπτώσεις. Διακρίνεται σε δύο βασικές κατηγορίες:

α) Συνειδητή παρετυμολογία που περιλαμβάνει την παικτική² παρετυμολογία (βλ. Σετάτος 1994: 94),³ λ.χ. *δεηθώμεν* > *ΔΕΗ-θώμεν* (για παραδείγματα, βλ. Κατσούδα & Νάκας 2013, Φλιάτουρας υπό έκδοση γ, Φλιάτουρας & Κούκος υπό έκδοση), και τη ρυθμιστική παρετυμολογία, όπως την προσπάθεια ετυμολόγησης δανείων με ελληνικά συστατικά συχνά με βάση ετυμολογικά σφάλματα αρχαίων συγγραφέων (βλ. και Brucker 1988: 62-66), λ.χ. *γέφυρα* (προελληνικό) < *γη επί ύδωρ*, και τη μετονομασία των τοπωνυμίων, λ.χ. *Εχίνος* (Ξάνθη) < TK *şahin* κλπ. κατά το *αχινός* (για παραδείγματα βλ. Συμεωνίδης 2010), και

¹ Η ετυμολογία εστιάζεται στο σημείο της παρετυμολογίας και ο παρετυμολογικός δράστης τίθεται σε αγκύλες. Στη συντριπτική πλειονότητα των διαλεκτικών παραδειγμάτων, που συνήθως αποτελούν ποικιλία της λέξης, η σύνδεση με την παρετυμολογία προέρχεται από τον συγγραφέα. Για περισσότερες πληροφορίες και παραδείγματα, αναλυτικότερες ετυμολογίες, διευκρινίσεις και βιβλιογραφικές αναφορές, θα πρέπει να ανατρέξετε στις αναφερόμενες εργασίες.

² Ο Σετάτος την ονομάζει *παιγνιώδη παρετυμολογία*. Ο όρος *παικτική παρετυμολογία* βασίζεται στον όρο *παικτική νεολογία* της Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986).

³ Ο Michel (2015: 1011-1012) δέχεται ένα συνεχές ανάμεσα στην παρονομασία (ή παιχνίδι λέξεων) και την παρετυμολογία (βλ. και Ronneberger-Sibold 2002: 117-118).

β) Μη συνειδητή παρετυμολογία, που αντιστοιχεί στην αυθόρμητη και πηγαία μεταβολή μιας λέξης συνήθως από τον απλό λαό (λαϊκή ετυμολογία), λ.χ. *computer* > *κουμπιούτερ* κατά το *κουμπί*.⁴

2.2 Κανονικότητα: συστηματική ή μη συστηματική;

Πέρα από τα προαναφερθέντα και τα επακολουθούντα, που φυσικά προσθέτουν ψηφίδες στη συνολική εικόνα της κανονικότητας του φαινομένου, εντοπίζονται και ορισμένες συστηματικές γλωσσικές λειτουργίες

Κατ' αρχάς, επενεργεί σε συγκεκριμένες κατηγορίες λέξεων (βλ. μεταξύ άλλων Michel 2015: 1005 και για την ελληνική Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004: 94, Γιαννάκης 2015), κυρίως σε ουσιαστικά χαμηλής συχνότητας (Olschansky 1996: 141-142, Rundblad & Kronenfeld 2000, 2003, Girth et al. 2007: 54), όπως δάνεια (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: 55, 109), λ.χ. TK *kulambara* > NE *κωλομπαράς* [κώλος, μπάρα], λόγιους τύπους (Anastassiadis-Symeonidis 2003: 56-59), λ.χ. KP *παραμένουσα* > *παραμένισσα* [-ισσα], ΠΝ *διαθήκη* > *διαφήκε* [αφήνω], και δυσπρόφερτες λέξεις, λ.χ. ΔΚ *καθρέπτης* > *καρφίτης* [καρφί]. Ιδιαίτερα παραγωγική είναι στα τοπωνύμια (βλ. και Vennemann 1999: 287, Μπασέα-Μπεζαντάκου 2013), λ.χ. ΚΦ *Αργοστόλι* > *Αγροστόλι* [αγρός] ή *Γροστόλι* [γρός 'υγρός'], και στην εκκλησιαστική παράδοση, λ.χ. *Γης Μαδιάμ* > *Γης Μαριάμ*, *Παναγία η Εσφιγμένη* > *Παναγία η Σφαγμένη*.

Επιπλέον, ως μηχανισμός αιτίου βασίζεται σε δεδομένους γλωσσικούς μηχανισμούς, που συλλειτουργούν συνήθως ως «υπηρέτες» ή «διαμεσολαβητές» του αιτιατού (παραγόμενου):

(α) Φωνολογικούς, όπως απλοποίηση συμφωνικού συμπλέγματος, λ.χ. ΚΠ *νευραλγία* > *νευραγία* [-ρραγία], ανομοίωση, λ.χ. ΜΝ *αμπελοκλάδι* > *μπενοκλάδι* [μπαίνω], αντιμετάθεση, λ.χ. ΜΝ *μεδούλι* > *μελούδι* [μέλι], και στρογγυλοποίηση, λ.χ. ΜΕ *έχεντρα* > *όχεντρα* [όφρις] > ΚΡ *όχεντρα*.

(β) Μορφολογικούς, όπως σύμφυση/συγχρωτισμό,⁵ λ.χ. ΚΡ *ζέβελο* «ασθένεια αιγοπροβάτων» > *βέζβελο* [βελζεβούλης], και επανανάληψη/ επανετυμολόγηση, λ.χ. ΙΤ *carpifoglio* «αιγόκλημα» > ΚΕ *καρπο-φόλι* [καρπός, πιθ. φωλιά]⁶.

(γ) Σημασιολογικούς, όπως βελτίωση, λ.χ. ΚΠ *αρκόσιλλα* «αγριόσκιλλα» > *αβρόσιλλα* [αβρός], μεταφορά, λ.χ. ΤΚ *mazgal* «τρύπα σε τοίχο για κανόνι» > ΚΡ *μασγάλι* «δίοδος του βουνού» > *μασκάλι* [μασκάλη], και υπερβολή, λ.χ. *Παναγία η Καταπολιανή* > *Παναγία η Εκατονταπολιανή*.

Παρατηρούνται επίσης ορισμένες τάσεις:

(α) Φωνολογικές: η παρετυμολογία επενεργεί σε περιπτώσεις ομωνυμίας/ παρωνυμίας (βλ. Anastassiadis-Symeonidis 2003: 58), λ.χ. ΚΡ *ραδιόφωνο* > *βραδυόφωνο*, ηχομίμησης, λ.χ. ΑΡ *nalin* «τσόκαρο» > ΚΡ *λαλίτι*,⁷ και περιφερειακών ή μη πρωτοτυπικών φωνολογικών συμπλεγμάτων κυρίως στο εσωτερικό της λέξης, που

⁴ Ειδική περίπτωση αποτελεί η παιδική παρετυμολογία (βλ. σχετικά Μότσιου 2015).

⁵ Η σύμφυση ως διαδικασία σχηματισμού λέξεων με αποκοπή τεμαχίου (βλ., μεταξύ άλλων, Koutita & Fliatouras 2000, Ευδόπουλος 2008: 210-212 και τις εκεί αναφορές), όπου $X + \Psi \rightarrow \Omega$, διαφέρει από τη σύμφυση ως μηχανισμό παρετυμολογίας (βλ. Ralli & Xydopoulos 2012), όπου στο X παρεμβαίνει το Ψ για να σχηματιστεί το Ω. Πάντως, τα όρια των δύο διαδικασιών είναι ενίοτε δυσδιάκριτα. (Για μια σχετική συζήτηση, βλ. Olschansky 1996: 224, Ronneberger-Sibold 2002: 108, Panagl 2005: 1531, Μουσιάδης 2005: 204-206). Ακολουθώντας τους Koutita & Fliatouras (2000) και Ralli & Xydopoulos (2012), θεωρούμε ότι η παρετυμολογία οδηγεί σε ψευδοσύμφυση. Επίσης, για τη διάκριση ανάμεσα στη σύμφυση (blending) και τον συγχρωτισμό (contamination), βλ. Κατσούδα (2009).

⁶ Πλήθος παραδειγμάτων παρέχουν οι Κατσούδα & Νάκας (2013).

⁷ Να διευκρινίσουμε ότι δεν αποκλείεται η λέξη να κληρονομήθηκε από τις αραβικές διαλέκτους με αφομοίωση, οπότε η παρασύνδεση με το *λαλώ* ήταν άμεση.

προέρχονται από προγενέστερες φάσεις της ελληνικής και άλλες γλώσσες, όπου λειτουργούν διαφορετικοί φωνοτακτικοί περιορισμοί, λ.χ. ΔΚ *καθρέπτης* > *καρφίτης*.

(β) Μορφολογικές: εντοπίζονται συστηματικά σχήματα μορφολογικής αντικατάστασης που βασίζονται στη σημασιολογική επικάλυψη, όπως *μισο-* > *μεσο-*, λ.χ. ΚΡ *μισοπάλαβος* > *μεσοπάλαβος*, *εξω-* > *ξε-*, λ.χ. ΜΕ *έξωπορτίζω* > ΝΕ *ξεπορτίζω*, *προ-* > (ε)*μπρός*, λ.χ. ΚΡ *προθύρι* > *μπροθύρι*, και μετακίνηση προς αξιολογικά (υποκοριστικά και μεγεθυντικά) επιθήματα, λ.χ. ΒΝ *menola* > ΔΚ *μέν-ουλα* «μικρό ψάρι», ΙΤ *carponaia* > ΚΕ/ΖΚ *καπον-άρα* «μεγάλος τόπος κλεισμένος για κότες».

(γ) Σημασιολογικές/Λεξιλογικές: τα υπερώνυμα σχήματα σχετίζονται με την παραγωγή διαλεκτικής ορολογίας (φυτώνυμα, ζωωνύμια, όργανα, φαγητά κλπ.), όπου η παρετυμολογία έχει περιγραφική και/ή εξειδικευτική λειτουργία σε σχέση με την καθημερινότητα ή πρακτικότητα ως αποτέλεσμα της παρατήρησης, της αντίληψης, της παράδοσης σε έννοιες που αναφέρονται στην ανθρώπινη λειτουργία και στη φύση, λ.χ. ΙΤ *gisipola* (πβ. ΕΚ *έρυσίπελας*) > ΚΡ *ρουσοπίλα* «δερματική φλόγωση» [*ρούσος* «κόκκινος»]⁸, ΚΡ *εξαπτέρυγα* > *ζωφτέρυγα* [*έζω*], ΚΠ *Χρισταρκά* «κουλούρι με σταυρούς» > *γυρισταρκά* [*γυρός* «κύκλος»], ΚΕ *μάραθρο* «μάραθος» > *μάλαθρο* [*μαλακός*], και αξιολογική λειτουργία συνήθως με αρνητικό/μειωτικό/σκωπτικό χαρακτήρα ως αποτέλεσμα της νοοτροπίας και της λαϊκής θυμοσοφίας σε έννοιες που αναφέρονται σε έμψυχες ιδιότητες ή ενέργειες, λ.χ. ΚΡ *δικηγόρος* > *βουκιγόρος* [*βους* ή *βούκινο*], ΤΚ *dangalak* «ανόητος, απερίσκεπτος» > ΚΠ *καγκαλλάκης* «αδέξιος» [*καγκαλλής* «κοντόχοντρος»].

(δ) Γλωσσογεωγραφικές: κατά τη συλλογή του διαλεκτικού υλικού φάνηκαν να είναι πιο επιρρεπή στην παρετυμολόγηση τα ανατολικά κρητικά σε σχέση με τα δυτικά κρητικά ιδιώματα και κατά κατιούσα κλίμακα τα χαλδιώτικα και τα νιώτικα ιδιώματα (ιδιαίτερα το ιδίωμα της Σινώπης) της ποντιακής διαλέκτου σε σχέση με τα τραπεζούντιανά.⁹

2.3. Λειτουργικότητα: Παραφθορά ή αλλαγή;

Η παρετυμολογία δεν αποσκοπεί στην παραφθορά μιας λεξικής μονάδας (βλ. μεταξύ άλλων Palmer 1882), αλλά στην αύξηση της μορφοσημασιολογικής διαφάνειας με αποτέλεσμα τη διαβαθμίσιμη κωδικοποίηση των παραγόμενων. Συγκεκριμένα, με βάση τον βαθμό ενσωμάτωσης διακρίνουμε τους παρετυμολογικούς σχηματισμούς σε (α) κωδικοποιημένους, όταν η σύνδεση με την παρετυμολογική βάση χάνεται κυρίως στη διαχρονία της γλώσσας ή διατηρείται μόνο το παρετυμολογικό απότοκο κυρίως στα δάνεια, λ.χ. ΑΕ *Νηρηΐς*, πληθ. *-ἴδες* > ΜΕ *(ά)νεράιδα* [*νερό*] > ΝΕ *νεράιδα*, ΤΚ *ayrelli* > ΚΠ *αγρέλ(λ)ιν* «σπαράγγι» [*αγρός* ή *άγριος*], και (β) μη κωδικοποιημένους, όταν έχουν σποραδική υπόσταση, περιορισμένη χρηστικότητα και προκαλούν την κωμική αντίδραση των χρηστών συνήθως ως συγχρονικοί σχηματισμοί, λ.χ. ΑΓ *collateral* > *κωλάντερα* [*κώλος*, *άντερο*], ΜΝ *μπρασελέ* > *μπρατσολέ* [*μπράτσο*].¹⁰

Επίσης, η παρετυμολογία είναι διαδικασία λειτουργική και επομένως χρήσιμη στη γλώσσα, διότι κατ' αρχάς λειτουργεί ως μηχανισμός υψηλής φωνολογικής, μορφολογικής και σημασιολογικής προσαρμογής των δανείων (βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: 55, 109), καθώς ο τύπος ταυτίζεται με μόρφωμα του Λεξικού και μπορεί να αποκτά εσωτερική δομή, λ.χ. ΙΤ *grissino* > ΝΕ *παράγωγο κριτσ-ίνι* (vs. αδιαφανές **γκρισίνι*).

⁸ Ανήκει στα παρετυμολογικά αντιδάνεια (βλ. Φλιάτουρας υπό έκδοση β).

⁹ Ενδιαφέρουσα η παρατήρηση της Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (προσωπική επικοινωνία) ότι ενδεχομένως να σχετίζεται με την αυξημένη παιδεία στην Τραπεζούντα (λ.χ. είχε πανεπιστήμιο).

¹⁰ Ο Michel (2015: 1011-1012) διαχωρίζει τους παρετυμολογικούς σχηματισμούς της γλώσσας από αυτούς της ομιλίας.

Επιπλέον, αποτελεί ερμηνευτικό μηχανισμό της γλωσσικής αλλαγής, που συμβάλλει την προσπάθεια μιας λεξικής μονάδας να αποκτήσει πολυπαραμετρική διαφάνεια σε σχέση με παράγοντες, όπως η συστημικότητα (εξωτερικό > εσωτερικό), η συγχρονικότητα (λόγιο/κληρονομημένο > σύγχρονο), η πρωτοτυπικότητα (περιφερειακό > πρωτοτυπικό), η εικονικότητα (ανόμοιο > όμοιο), η εντοπιότητα (ξένο > ελληνικό) και η δομικότητα (μη δομημένο > δομημένο). Είναι πραγματολογικός και/ή εξωγλωσσικός μηχανισμός που επιχειρεί να ενσωματώνει μια έννοια ή αντικείμενο στον πολιτισμό, καταδεικνύει τη νοοτροπία και την κοινωνική, πολιτισμική, νοητική αντίληψη των ομιλητών και/ή ενισχύει τη σημασία με εγκυκλοπαιδικό φορτίο, λ.χ. ΜΕ *άλληλαδέλφια* «ετεροθαλή αδέρφια» > *ουλαδέλφια*, *μηλαδέλφια*, *δηλαδέλφια*, *λιγαδέλφια*, *μουλαδέλφια*, *λωλαδέλφια* (διαδιαλεκτική παρετυμολογική ποικιλία με ανιούσα κλίμακα αρνητικής αξιολογικής στάσης), ΜΚ/ΔΚ *παραθύρι* > *παναθύρι* (σε γεωγραφικές περιοχές με υπερυψωμένα παράθυρα στην αρχιτεκτονική των σπιτιών).

Τέλος, ως συνειδητή διαδικασία είναι αποκύημα «μορφωμένου εγκεφάλου», που στοχεύει είτε στην υψηλότερη ή πιο εκλαϊκευτική υφολογική ποικιλία (παικτικότητα, ειρωνεία, λογοτεχνικότητα κλπ.), λ.χ. ΜΕ *μυσταγωγός* > *μισθαγωγός* (για τον Ιούδα Ισκαριώτη), ΙΤ *madonna* > ΜΕ *δομάννα* (σε κυπριακό θρήνο), είτε στην εξυπηρέτηση της γλωσσικής πολιτικής ή γλωσσικών ιδεολογημάτων με βάση εξωεπιστημονικά ή αντιεπιστημονικά μέσα, όπως στην περίπτωση της αντίδρασης στο δανεισμό, λ.χ. *μπριζόλα* < *εν πυρί ζέει*, *παντελόνη* < *πάντα λειώνει* (για περισσότερα παραδείγματα, βλ. Αργυρόπουλος 2009).

2.4. Παραγωγικότητα: Περιφερειακή ή μη περιφερειακή διαδικασία;

Στην ΚΝΕ το φαινόμενο είναι περιφερειακό αλλά, όπως δείχνει ο Φλιάτουρας (υπό έκδοση β), είναι εξαιρετικά παραγωγικό στις διαλέκτους¹¹ για λόγους που συνδέονται με τους εξής παράγοντες:

α) Γλωσσική επαφή: εφόσον η βασική κοιτίδα της παρετυμολογίας είναι ο δανεισμός, η γλωσσική επαφή είναι ο παρετυμολογικός τροφοδότης των διαλέκτων κυρίως με τουρκογενείς και λατινογενείς (μέσω του ιταλοβενετικού δανεισμού) παρετυμολογίες, λ.χ. ΙΤ *caprifoglio* «αιγόκλημα» > ΚΕ *καρποφόλι* [καρπός], ΤΚ *elçi* «πρεσβευτής» > ΜΚΠ *έλτζής* > ΚΠ *ερτζής* [έρκομαι].

β) Ετυμολογική διατροφοδότηση: εφόσον οι διάλεκτοι έχουν ποικιλία ετυμολογικών στρωμάτων (ΚΝΕ, κληρονομημένες διαλεκτικές λέξεις, διαλεκτικοί νεολογισμοί και διαλεκτικά δάνεια), η παρετυμολόγηση μπορεί να είναι:

(i) με βάση το γλωσσικό σύστημα ενδοσυστημική (σε στοιχεία της ελληνικής γλώσσας), λ.χ. ΕΚ *άτρακίς* «ασπράγκαθο» > ΠΝ *αγρατζίδα* [άγριος], ή εξωσυστημική (σε δάνεια στοιχεία), λ.χ. ΤΚ *ayrelli* > ΚΠ *αγρέλ(λ)ι* «σπαράγγι» [αγρός/άγριος, -έλ(λ)ι].

(ii) με βάση το ενδογλωσσικό επίπεδο εξωδιαλεκτική (σε τύπους της ΚΝΕ), λ.χ. ΚΦ *ιερομόναχος* > γερομόναχος [γέρος], ενδοδιαλεκτική (σε διαλεκτικούς τύπους), λ.χ. ΚΠ *γαλατούνα* «φλόμος, δηλητηριώδες φυτό» > *ζαλατούνα* [ζάλη], ή διαγλωσσική (δάνεια σε δάνεια), λ.χ. ΓΛ *avant-parler* > ΚΠ *φαρπαλιέρης* «δικηγόρος» [φαρπαλάς «φραμπαλάς» < ΓΛ *falbala*].¹²

(iii) με βάση την κατεύθυνση μονοσυστημική (μόνο στη διάλεκτο), λ.χ. ΔΚ *ευαγγέλιο* > *βγατζέλιο* [βιάζω], ή διασυστημική (διαφορετική στην ΚΝΕ και στη διάλεκτο), λ.χ. ΜΕ *αιγόκλημα* > ΚΝΕ *αγιόκλημα* [άγιος] / ΚΡ *λιόκλημα* [ήλιος].

¹¹ Ο Φλιάτουρας (υπό έκδοση β) περιορίζεται στις γεωγραφικές διαλέκτους, αλλά επισημαίνει ότι η παρετυμολογία είναι ιδιαίτερα παραγωγική και στις κοινωνιολέκτους.

¹² Ενδιαφέρουσα η παρατήρηση της Κατσούδα (προσωπική επικοινωνία) ότι στο παρελθόν οι δικηγόροι φορούσαν τήβεννο με φραμπαλάδες στο ύψος της γραβάτας.

(iv) με βάση τη μονάδα επενέργειας λεκτική ή φραστική, λ.χ. ΚΕ *βρόμα* και *δυσωδία* > *βρόμα* και *λυσσωδία* [λύσσα].

γ) Ποικιλία: η παρετυμολογία είναι μηχανισμός που οδηγεί σε ποικιλία, όταν η η παρετυμολογική βάση συνυπάρχει με το παρετυμολογικό παράγωγο, είτε χρηστική με μεταφορά της βάσης σε λογιότερο επίπεδο, λ.χ. ΜΕ *αϊγόκλημα* > ΝΕ *αγιόκλημα* [άγιος] (πβ. λόγιο *αϊγόκλημα*) (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2004), είτε μορφολογική με διάσπαση της παρετυμολογικής βάσης, λ.χ. ΤΚ *razaki* > ΝΕ *ραζακί* > *ροζακί* [ροζ, ΙΤ *rosa*]. Η παρετυμολογική ποικιλία στις διαλέκτους μπορεί να είναι:

(i) υπεργλωσσική (στην ΚΝΕ και στη διάλεκτο), λ.χ. ΜΕ *αϊγόκλημα* > ΚΝΕ *αγιόκλημα* [άγιος] / ΚΡ *λιόκλημα* [ήλιος].

(ii) διαδιαλεκτική (σε διαφορετικές διαλέκτους), λ.χ. ΤΚ *lafazan* > ΠΝ *λαπαζάνης* [λάπα «γρήγορα»] / ΚΠ *λαχαζάνης* [λαχανιάζω].

(iii) ενδοδιαλεκτική (στην ίδια διάλεκτο), λ.χ. ΜΕ *άλληλοπρόγονα* «τέκνα συζύγων από προηγούμενο γάμο» > ΔΚΡ *λιγοπρόγονα* [λιγο-] / ΑΚΡ *λιμοπρόγονα* [λιμομειωτικό < λιμός «πείνα»].

δ) Κοινωνιογλωσσικοί παράγοντες: το χαμηλό επίπεδο γλωσσομάθειας και αρχαιομάθειας καθιστούν αδιαφανή τη δομή και τη σημασία των λέξεων με αποτέλεσμα την παραγωγική λειτουργία του μηχανισμού, ενώ η μειωμένη γλωσσική προτυποποίηση οδηγεί στην «απενοχοποίηση» σχετικά με την ετυμολογική ορθότητα και στην ουδέτερη αξιολογική στάση των ομιλητών και επομένως στην υψηλή παγίωση και ποικιλότητα των τύπων.

2.5. Εκκίνηση και λειτουργία: Φωνολογική, μορφολογική ή σημασιολογική;

Η πραγματικότητα είναι ότι η παρετυμολογική επίδραση είναι στη συντριπτική πλειονότητα πολυεπίπεδη (φωνολογική, μορφολογική, σημασιολογική), λ.χ. στο ΚΡ *λαχούρι* > *βλαχ-ουρ-ί* παρατηρείται ανάπτυξη αρκτικού ν-, επανάλυση σε παράγωγη λέξη και ανασημασιολόγηση με βάση το *βλάχος*. Λειτουργεί με βάση ένα συνεχές επενέργειας σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα, όπως παρουσιάζεται συνοπτικά στα σχήματα 1, 2 και 3 κατά ανιούσα κλίμακα:

Σχήμα 1. Συνεχές φωνολογικής επενέργειας

- Μηδενική (αόρατη διαδικασία ταύτισης ομόηχων τεμαχίων): ΚΡ *παπαφίγκος* > *παπαφίγκος* «πέος» [παπ(π)άς «ξύλινο στήριγμα για να δένεται το παλαμάρι, πέος»]
- Φθογγική:
 - Αντικαταστατική: ΚΡ *μετερίζι* > *μυτιρίζι* [μύτη]
 - (Αντι)μεταθετική: ΚΕ *γαρμποζός* «ερωτύλος» (< ΙΤ *garboso*) > *γαμπρόζος* [γαμπρός].
 - Προσθετική: ΚΡ *ραδιόφωνο* > *βραδιόφωνο* [βράδυ]
 - Αφαιρετική: ΚΦ *υδράργυρος* > *διάργυρος* [δια-]
- Συλλαβική:
 - Αντικαταστατική: ΚΡ *νυχτερίδα* > *λαχταρίδα* [λαχτάρα]
 - (Αντι)μεταθετική: ΔΚ *μολύβι* > *βολίμι* [βολή]
 - Προσθετική: ΚΡ *ρεπό* > *ρεποπό* [ποπός]
 - Αφαιρετική: ΓΜ *rappertlarar* (ηχομιμητικό) > ΝΕ *παρλαπίπα* [πάρλα, πίπα]
- Πολυτεμαχιακή: ΙΤ *roltrona* > ΝΕ *πολυθρόνα* [πολυ- + θρόνος].

Σχήμα 2. Συνεχές μορφολογικής επενέργειας

- Μορφηματική (επηρεάζει το μόρφημα μιας λέξης): NE *μερώνω* > *μωρώνω* [*μωρό*]
- Πληροφοριακή (παραλλάσσει μορφολογικό χαρακτηριστικό, λ.χ. γένος, αριθμό, κατά παρασύνδεση με άλλη λέξη): IT *peronospora* > NE *περονόσπορος* [*σπόρος*]
- Δομική (παρεμβαίνει στην εσωτερική δομή της λέξης):
 - Ημιδόμηση (ταύτιση της αρχής ή του τέλους της λέξης με πρόσφυμα):¹³ TK *perdah* > NE *μπερντ-άκι* [-άκι]
 - Αναδόμηση (αλλαγή τρόπου δόμησης):
 - Σύνθετη → Παράγωγη: ME *έξωπορτίζω* > NE *ξεπορτίζω* [ξε-]
 - Παράγωγη → Σύνθετη: MK *παρα-θύρι* > *πανα-θύρι* [πάνω]
 - Ψευδοδόμηση (μη δομημένες λέξεις μετατρέπονται σε ψευδοδομημένες):
 - Απλή λέξη → Ψευδοπαράγωγη: IT *grissino* > NE *κριτσ-ίνι*
 - Απλή λέξη → Ψευδοσύνθετη: TK *kulambara* > NE *κωλο-μπαράς*
 - Απλή λέξη → Ψευδοσυμφυρμός: KP *βορίζει* > *βγορίζει* [*βγαίνω*].
- Αποφραστική (μετατρέπει φράσεις σε μονολεκτικές σύνθετες λέξεις ως μηχανισμός λεξικοποίησης): NE *μάλε βράσε* > *μαλ(λ)ιοβράσι*.

Σχήμα 3. Συνεχές σημασιολογικής επενέργειας

- Ενισχυτική (προσθήκη σημασιολογικού χαρακτηριστικού): KP *μπαϊράκι* > *μπαεράκι* «σημαία που κυματίζει από τον αέρα»
- Υποκαταστατική (σημασιολογική διαφοροποίηση): MK *παραθύρι* > *παναθύρι* «υπερυψωμένο παράθυρο»
- Ανασημασιοδοτική (νεολογισμός): ΓΛ *Gamin* (κύριο όνομα) > NE *χαμίνι*.

Στο ερώτημα αν η παρετυμολογία είναι διαδικασία σχηματισμού λέξεων (για μια σχετική συζήτηση, βλ. και Michel 2015: 1004-1008 και τις εκεί αναφορές), η απάντηση με βάση το Σχήμα 3 είναι ότι η σημασιολογική επενέργεια μπορεί να οδηγήσει μόνο σε σημασιολογική αλλαγή με διατήρηση της αναφορικότητας ή να λειτουργεί ως νεολογιογόνος διαδικασία είτε πρωτοτυπική στις περιπτώσεις αλλαγής αναφορικότητας είτε μη πρωτοτυπική στις περιπτώσεις χρηστικής ή μορφολογικής ποικιλίας με διατήρηση της αναφορικότητας (βλ. και 2.3).

Ως συνήθης εκκίνηση της παρετυμολογίας θεωρείται η φωνολογική συσχέτιση και συγκεκριμένα η ομοηχία¹⁴ και ως προαιρετική η σημασιολογική συσχέτιση (βλ., μεταξύ άλλων, Michel 2015: 1008-9, 1013-15 και για την ελληνική Μωυσιάδης 2005: 253-4, Μωυσιάδης & Κατσούδα 2011 και τις εκεί αναφορές). Όμως η διαβαθμίσιμη (ασθενής ή ισχυρή) εμπλοκή της σημασιολογίας/πραγματολογίας στο σύνολο του διαθέσιμου υλικού, η σημασιολογική πολυκατευθυντικότητα που οδηγεί σε εκρηκτική ποικιλία, ειδικά σε επίπεδο διαλέκτων (βλ. 2.4), η ενσωμάτωση έστω και υποτυπωδώς σε ένα μορφοσημασιολογικό πρότυπο παρά τις σπάνιες αναφορικές ανεπάρκειες (βλ. 3.2), η περίπτωση της ολικής ανάκλησης μιας λέξης ακόμα και με την προσθήκη ενός και μόνο φθόγγου στην περίπτωση της παρετυμολογικής σύμφυρσης, αποδεικνύουν ότι η παρετυμολογία εκκινεί από τη σημασιολογική συσχέτιση, εφόσον οι βάσεις παρετυμολόγησης «αγωνιούν» να ταυτιστούν σημασιολογικά με άλλα στοιχεία.¹⁵ Άλλωστε, αν η εκκίνηση ήταν καθαρά ομοηχητική και μορφική, δεν θα είχε νόημα η

¹³ Βλ. Corbin (1987) που αντιμετωπίζει τέτοιες περιπτώσεις δόμησης λέξεων ως [-απλές, -δομημένες].

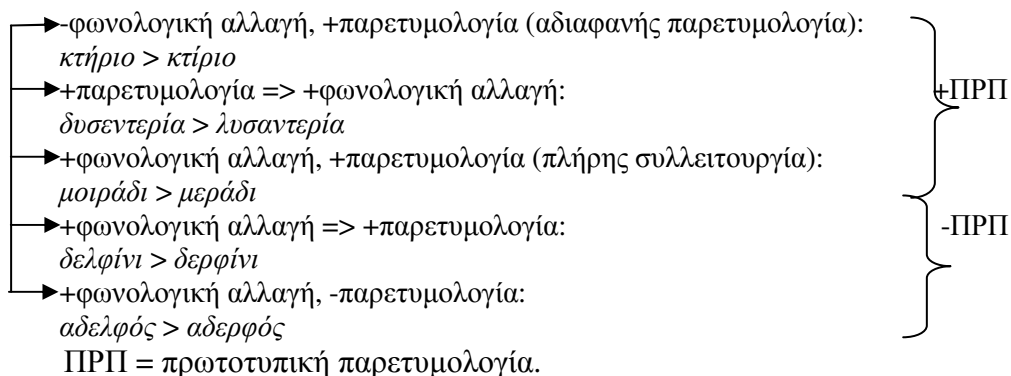
¹⁴ Η ομοηχία είναι συχνά αποτέλεσμα διαχρονικών φωνολογικών αλλαγών, όπως για παράδειγμα του γιωτακισμού, λ.χ. ΑΕ *ζείδωρος* (< ζεία «στάρι») > NE *ζείδωρος* [ζωή].

¹⁵ Η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (προσωπική επικοινωνία) παρατηρεί ότι η εκκίνηση είναι για την ακρίβεια γνωστική.

λειτουργία του μηχανισμού, λ.χ. η παρετυμολογική προσαρμογή ενός δανείου, η αντικατάσταση ενός μορφήματος από άλλο και η παικτικότητα, και θα οδηγούσε συστηματικά σε σοβαρά αναφορικά σφάλματα.

Ένα ερώτημα που τίθεται είναι η σχέση φωνολογικής επενέργειας και παρετυμολογίας. Ο Φλιάτουρας (υπό έκδοση β) επεκτείνει την άποψη του Michel (2015: 1005) ότι η επενέργεια της φωνολογικής αλλαγής στην παρετυμολογία λειτουργεί σε ένα συνεχές προτείνοντας ένα αντιστρόφως ανάλογο συνεχές λειτουργικής σχέσης αιτίου-αιτιατού ανάμεσα στη φωνολογική αλλαγή και στην παρετυμολογία (βλ. Σχήμα 4). Στο ένα άκρο του συνεχούς τοποθετείται η αδιαφανής παρετυμολογία που δε συνοδεύεται από φωνολογική αλλά πιθανόν μόνο από ορθογραφική αλλαγή (βλ. και Klump 2014 και για την ελληνική Παπαναστασίου 2008, Μουσιιάδης & Κατσούδα 2011 και τις εκεί αναφορές),¹⁶ λ.χ. ΝΕ *κτήριο* > *κτίριο* [κτίζω], στο άλλο άκρο η φωνολογική αλλαγή χωρίς καμία παρεμβολή της παρετυμολογίας, λ.χ. *αδελφός* > *αδελφός*, και στη μέση οι περιπτώσεις παράλληλης και απόλυτης συλλειτουργίας, όπου τα όρια αλληλεπίδρασης των δύο διαδικασιών είναι δυσδιάκριτα, λ.χ. ΜΕ *μοιράδι* > *μεράδι* [μέρος] (πβ. διαλεκτικό *μεράδι*). Ως ενδιάμεσες κατηγορίες τοποθετούνται στη ζώνη μεταξύ κέντρου και αδιαφανούς παρετυμολογίας οι περιπτώσεις όπου η παρετυμολογία ως αίτιο οδηγεί στη φωνολογική αλλαγή ως αιτιατό (πρωτοτυπική παρετυμολογία), λ.χ. ΜΕ *δυσεντερία* > *λυσαντερία/λυσιντερία* [λύω] (πβ. διαλεκτικό *λυσεντερία*), και στη ζώνη μεταξύ κέντρου και φωνολογικής αλλαγής οι περιπτώσεις όπου μια φωνολογική αλλαγή ως αίτιο οδηγεί στη συνέχεια περιπτωσιολογικά ανά ομιλητή ή διάλεκτο στην παρετυμολογική σημασιολογική συσχέτιση (μη πρωτοτυπική παρετυμολογία), λ.χ. ΔΚ *δελφίνι* > *δερφίνι* > *δερφίνι* «δελφίνι ως φιλικό ζώο» [αδερφός]. Το συνεχές καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη συστηματικότητα στη φωνολογική αλλαγή: όσο προσεγγίζεται η παρετυμολογία οι κανόνες φωνολογικής αλλαγής είναι μη κατευθυντικοί, μη συστηματικοί και/ή μη πρωτοτυπικοί (βλ. και Φιλήντας 1924), συχνά αποτέλεσμα σύμφυρσης, λ.χ. ΚΡ *νάκαρα* > *νάκαρδα* [καρδιά] (συμφυρμική επένθεση), ενώ όσο προσεγγίζεται η φωνολογική αλλαγή, οι κανόνες είναι πιο κατευθυντικοί, συστηματικοί ή πρωτοτυπικοί (για τέτοιους κανόνες, βλ. Μουσιιάδης 2005), λ.χ. ΠΝ *λαιμαργία* > *λιμαργία* [λιμός] (βόρειος φωνηεντισμός).¹⁷

Σχήμα 4. Συνεχές συλλειτουργίας φωνολογικής αλλαγής και παρετυμολογίας

¹⁶ Επιβεβαιώνεται στην ελληνική η παρατήρηση του Ronneberger-Sibold (2002: 106) ότι είναι σπάνια περίπτωση.

¹⁷ Επίσης, η φωνολογική αλλαγή χωρίς παρετυμολογία δεν συνοδεύεται από σημασιολογική αλλαγή.

3. Παρετυμολογία και μορφολογία

Με βάση την παρουσίαση του παραπάνω θεωρητικού πλαισίου, προκύπτουν ορισμένα εύλογα ερωτήματα για την υποβαθμισμένη στη βιβλιογραφία λειτουργία της μορφολογίας στην παρετυμολογία σε σύγκριση με τη φωνολογική και τη σημασιολογική επενέργεια, καθώς και για τον βαθμό της παραγόμενης μορφολογικής ποικιλίας. Αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε στη συνέχεια.

3.1. Πόσο μορφολογική είναι η παρετυμολογία;

Η απάντηση είναι περίπλοκη, καθώς το περιεχόμενο της μορφολογίας είναι πολλαπλό (μόρφημα, μορφολογική πληροφορία, δομή). Επίσης, η παρέμβαση της μορφολογίας με τη στενή έννοια της «μορφής» δεν είναι ουσιαστική, αν δεν συνοδευτεί από τη συλλειτουργική ανάδυση της σημασίας (μορφοσημασιολογική προσέγγιση), εφόσον η σημασιολογική συσχέτιση είναι υπερωνυμική διαδικασία στην παρετυμολογία (βλ. και 2.5).

Όπως είδαμε στο Σχήμα 2, η μορφολογική παρέμβαση μπορεί να είναι με βάση το στοιχείο επενέργειας (α) μορφηματική με ολική ή μερική (φθογγική ή συλλαβική) θεματική/προσφυματική υποκατάσταση, λ.χ. ΝΕ *αυτόζυμος* > *εφτάζυμος*, ΑΕ *ύπνημος* > ΝΕ *απάνεμος*, (β) δομική είτε ολική με αναδόμηση, ψευδοδόμηση, λεξικοποίηση, λ.χ. ΕΚ *ύπο-δένω* > ΝΕ *ποδ-ένω*, ΤΚ *kulambara* > *κωλο-μπαράς*, ΤΚ *acı canı* «ίκτηρος, κιτρινάδα» > ΚΠ *χαζαρνίν*, είτε μερική με αλλαγή κατηγοριακής δομής, λ.χ. ΜΕ υποτακτικό σύνθετο *αίγόκλημα* > ΝΕ προσδιοριστικό σύνθετο *αγιόκλημα*, (γ) μορφολογικής πληροφορίας, όπως γένους, αριθμού κλπ., λ.χ. ΙΤ *bacio* > ΚΡ *μπάκια* [μάκια].

Η μορφηματική παρέμβαση μπορεί να είναι με βάση το βαθμό επενέργειας μερική (μονοτεμαχιακή), όταν αφορά ένα συγκεκριμένο τεμάχιο στην περίπτωση της ημιδόμησης και της υποκατάστασης, λ.χ. ΤΚ *perdah* > *μπερντ-άκι* «λίγο ξύλο», ΑΕ *λιπο-θυμία* > ΝΕ *λιγο-θυμία*, ή ολική (πολυτεμαχιακή), όταν αφορά πολλά τεμάχια ή γενικά το σύνολο της λεξικής μονάδας στις υπόλοιπες περιπτώσεις, λ.χ. ΙΤ *poltrona* > ΝΕ *πολυθρόνα*. Επομένως, η μορφηματική αλλαγή είναι καθολική αλλά διαβαθμίσιμη από την απλή παραλλαγή, οπότε σχηματίζεται ψευδομόρφημα ως στοιχείο ελεύθερης εναλλαγής (κυρίως στις περιπτώσεις της ποικιλίας), λ.χ. ΒΝ *strammazzada* > ΝΕ *στρωματσ-άδα*, μέχρι πιο δραστικές παρεμβάσεις, όπως την αλλαγή μορφήματος, λ.χ. ΑΕ *φιλοσοφία* > ΜΕ *ξυλοσοφία*. Είναι πρωτογενής διαδικασία και συλλειτουργεί με τη φωνολογία σε επίπεδο φωνολογικής δόμησης, άλλοτε περισσότερο, όπως στη σύμφυση (βλ. Kubozono 1990, Αρβανίτη 1998), και άλλοτε λιγότερο, όπως στην υποκατάσταση. Σε σχέση με τη συχνότητα, η θεματική παρετυμολογία είναι πιο συχνή από την προσφυματική λόγω της ποσοτικής υπερίσχυσης των θεμάτων και της καλύτερης δυνατότητας απόδοσης σημασιολογικής διαφάνειας μέσω της λεξικής σημασίας απ' ό,τι μέσω της γραμματικής, γεγονός που την καθιστά λεξιλογικά πιο πρωτοτυπική διαδικασία.

Από την άλλη πλευρά, η δομική αλλαγή είναι σπανιότερη και δευτερογενής, αφού είναι αποτέλεσμα της μορφηματικής παρέμβασης. Από το διαθέσιμο υλικό παρατηρούμε ότι (α) η αναδόμηση είναι περισσότερο συχνή από την ψευδοδόμηση (βλ. και Michel 2015: 1004), επειδή δεν επηρεάζει δραστικά την αρχική μορφή της λέξης και η «διόρθωση» είναι απλούστερη και πιο αθόρυβη διαδικασία, (β) η συνθετική ψευδοδόμηση είναι περισσότερο συχνή από την παραγωγική, επειδή η συνένωση λέξεων δημιουργεί συνθήκες υψηλότερης διαφάνειας σε σχέση με την παραγωγή και τα θέματα είναι ποσοτικά περισσότερα από τα προσφύματα, (γ) η ψευδοσύμφυση είναι αρκετά παραγωγική διαδικασία, διότι έχει πολλαπλές δυνατότητες συνένωσης και χρήσης τεμαχίων και μεγαλύτερη μορφολογική ευλυγισία παρέμβασης (βλ. Koutita &

Fliatouras 2000, Ralli & Xydopoulos 2012, Κατσούδα & Νάκας 2013), και (δ) σπάνια μια λέξη που παρετυμολογείται αλλάζει σημασιολογική, γραμματική ή δομική κατηγορία (βλ. και Michel 2015: 1005).

3.2. Πόσο «επιτυχής» είναι η μορφοσημασιολογική επενέργεια της παρετυμολογίας;

Η μορφοσημασιολογική επενέργεια της παρετυμολογίας μπορεί να οδηγεί σε δομικές αστοχίες ή αναφορικές ανεπάρκειες (βλ. μεταξύ άλλων Rundblad & Kronenfeld 2003, Maider 2008, Michel 2015).¹⁸ Για παράδειγμα σε παρετυμολογικούς σχηματισμούς εντοπίζονται μη προβλέψιμα μορφήματα συνήθως παρένθετα, λ.χ. IT *raguncolo* > NE *νερ-αγκ-ούλα*, δομικά μη προβλέψιμοι σχηματισμοί, λ.χ. TK *mani* > NE *αμαν-ές* (κλίση επιρρήματος), και σημασιολογικές ασυμμετρίες, λ.χ. EK *όξυπτεριον* > NE *ξε-φτέρι* [ξε-, φτερό], TK *şadırvan* > NE *συν-τριβ-άνι* [συν-, τρίβω]. Πάντως, σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις της παρετυμολογίας η σημασία γίνεται περιπτωσιολογικά και κατά διαβαθμίσιμο τρόπο πιο δεδομένη και προφανής σε σχέση με την παρετυμολογική βάση.¹⁹ Ιδιαίτερα αισθητή είναι η αύξηση της διαφάνειας στα παρετυμολογημένα δάνεια, όπου η σημασία αναδύεται με βάση ελληνικά συστατικά κατά προφανέστερο τρόπο, λ.χ. IT *grissino* > NE *κριτσ-ίνι*. Η αύξηση της μορφοσημασιολογικής διαφάνειας συνήθως συλλειτουργούν, λ.χ. στο KP *λωποδότης* > *λωποδότης* το λόγιο *λωπο-* (< AE *λώπη* «πανωφόρι») παραμένει μη αισθητό στο μέσο χρήστη, αλλά το επίσης λόγιο *-δότης* (< AE *δύομαι*) αντικαθίσταται από το διαφανέστερο *-δότης* για να συνδεθεί με το *καταδότης*. Αυτό όμως δεν ισχύει πάντοτε, λ.χ. η προσπάθεια για μορφοσημασιολογική διαφάνεια μπορεί να οδηγεί σε σημασιολογική αδιαφάνεια με αποτέλεσμα την ασυμμετρία μορφής και σημασίας, λ.χ. ME *όμματόκλαδον* (< AE *κλάς* «το μέρος κάτω από το μάτι») > NE *ματόκλαδο* [κλαδί] «κλαδί του ματιού». Στις περισσότερες περιπτώσεις η διαφάνεια αυξάνεται λόγω εστίασης σε πιο εξόφθαλμες, αξιοπαρατήρητες, συχνές ιδιότητες ή ενέργειες, λ.χ. στο KP *εξαπτέρυγο* > *ξωπτέρυγο* η σημασία αποδεσμεύεται από τον αριθμό, που είναι μια ειδική πληροφορία, και μεταφέρεται στην πασιφανή ενέργεια εξόδου των συγκεκριμένων εκκλησιαστικών αντικειμένων από το ιερό.

Αν θεωρήσουμε ότι οι δέσμες κριτηρίων επιτυχούς προσαρμοστικότητας είναι μορφοσημασιολογικές, τότε απόλυτα «επιτυχής» θεωρείται ο παρετυμολογικός σχηματισμός που έχει μορφοσημασιολογική, δομική και σημασιολογική προβλεψιμότητα, δηλαδή περιέχει αναγνωρίσιμα μορφήματα, προβλέπεται από τους δομικούς κανόνες κατασκευής λέξεων, συμμορφώνεται στις κατηγοριακές δομές και στα μορφοσημασιολογικά σχήματα της γλώσσας²⁰ και η (α)διαφανής σημασία του είναι προβλέψιμη με βάση τη συνένωση του συνόλου των συστατικών. Η παρετυμολογική προσαρμογή είναι πρωτογενής, όταν η λεξική μονάδα συμμορφώνεται μόνο μορφολογικά ή (α)διαφανώς σημασιολογικά, και δευτερογενής, όταν συμμορφώνεται και μορφολογικά και (α)διαφανώς σημασιολογικά με αποτέλεσμα την παρετυμολογική αδιαφάνεια. Αυτό σημαίνει ότι η παρετυμολογική αδιαφάνεια λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα με τη μορφοσημασιολογική προσαρμογή: όσο περισσότερο προσαρμόζεται η λέξη, τόσο λιγότερο αισθητή γίνεται η παρετυμολογική επίδραση. Για παράδειγμα η αναφορικά επαρκής λέξη *ρόζος* (< AE *ρόζος*) δεν έχει αντίστοιχο πρότυπο στη γλώσσα, αφού συμφωνόληκτα δάνεια χρωματικών όρων δεν προσαρμόζονται κλιτικά ή δεν

¹⁸ Τα δομικά παράδοξα δεν είναι σπάνια στη μορφολογική δόμηση (βλ. ενδεικτικά Pesetsky 1979).

¹⁹ Όπως έδειξαν οι Μουσιάδης & Κατσούδα (2011), προς την κατεύθυνση αυτή συμβάλλει συχνά η ορθογραφική αλλαγή, λ.χ. *σφήγγα* (< AE *σφήγξ*) > *σφήγγα* [σφήγγω ή *σφήγγα* (< AE *σφήγξ*)]. Η ορθογραφική αλλαγή είναι συνήθως δευτερογενής, δηλαδή αποτέλεσμα της παρετυμολογίας.

²⁰ Για μια ενδελεχή μορφολογική ανάλυση της ελληνικής γλώσσας, βλ. Ράλλη (2005).

αποτελούν βάσεις παραγωγής σε -ος, με αποτέλεσμα η λέξη να δημιουργεί υποψίες παρετυμολογίας. Από την άλλη όμως, κανένας σύγχρονος ομιλητής δεν υποψιάζεται ότι λέξεις της ΝΕ, όπως *μετάλλ-ιο* (< IT *medaglia*), *μαζεύω* (< ΕΚ *όμαδεύω*), *τσιμπ-ίδα* (< ΑΕ *έμπις*) κ.ο.κ., είναι αποτέλεσμα παρετυμολογίας.

Και στην περίπτωση αυτή ωφέλιμη είναι η εφαρμογή του συνεχούς που αποτυπώνει την ποικιλία προσαρμογής: άλλοι σχηματισμοί δεν πληρούν σχεδόν κανένα κριτήριο προσαρμογής επαρκώς, άλλοι πληρούν ορισμένα ή μερικώς ορισμένα και άλλοι πληρούν όλα τα κριτήρια.²¹ Πάντως, η πιο συχνή περίπτωση φαίνεται να είναι η απουσία πλήρους προσαρμογής ως προς ένα κριτήριο, το μορφολογικό ή το σημασιολογικό. Στη συνέχεια θα ορίσουμε τις βασικές βαθμίδες του συνεχούς με βάση δειγματοληπτικά παραδείγματα, εστιάζοντας στις περιπτώσεις των παρετυμολογικών παράγωγων και σύνθετων που αποτελούν πιο περίπλοκες περιπτώσεις.²²

(i) Στη μία άκρη του πόλου τοποθετούνται οι λεξικές μονάδες με μηδενική παρετυμολογική διαφάνεια και πλήρη μορφοσημασιολογική προσαρμογή. Για παράδειγμα, στη λέξη *πεταλίδα* από το ΕΚ *πατελίδα* (< ΛΤ *patella* «πίατο») κατά το *πέταλο* κανείς δεν αντιλαμβάνεται πλέον την ετυμολογική βάση, τα μορφήματα *πεταλ-* και *-ίδα* είναι αναγνωρίσιμα και η δομή συμμορφώνεται πλήρως με τον κανόνα σχηματισμού των παράγωγων σε *-ίδα*, τους περιορισμούς επιλογής βάσεων (Ο + *-ίδα*, λ.χ. *ψηφ-ίδα*) και τη σημασιολογική οδηγία του επιθήματος, εφόσον η *πεταλίδα* είναι κάτι μικρό που μοιάζει με το *πέταλο*.

(ii) Στον απόλυτο αντίποδα του συνεχούς τοποθετούνται λέξεις με υποτυπώδη μορφοσημασιολογική προσαρμογή, όπου εντοπίζονται μη αναγνωρίσιμα θεματικά ή προσφυματικά τεμάχια χωρίς σημασιολογική συμμετοχή και επομένως χωρίς πρωτοτυπική μορφοσημασιολογική λειτουργικότητα, λ.χ. το *γιου-* στο *γιου-βαρελάκι* (< ΤΚ *yuvarlak*) και το *-αντζι* στο *νερ-άντζι* (< ΑΡ *naradj/TK narenç*), τα οποία λειτουργούν είτε ως διακριτικά μορφολογικά στοιχεία σε σχέση με τον παρετυμολογικό δράστη, λ.χ. το *-άντζι* στο *νερ-άντζι*, είτε ως συνειρμικό στοιχείο σύνδεσης με την παρετυμολογική βάση κυρίως στις περιπτώσεις της ποικιλίας, λ.χ. το *γιου(βαρλάκι)* στο *γιουβαρελάκι* (αδιαφανής ή συνειρμική σύμφυση). Στις περιπτώσεις αυτές η σημασία αναπροσαρμόζεται είτε με βάση το αναγνωρίσιμο τμήμα της λέξης αγνοώντας το «περιττό» τεμάχιο, όπως το *νεράντζι* που συνδέεται με τη χυμώδη ιδιότητα του φρούτου ή το γλυκό σιρόπι, είτε με προσθήκη σημασιολογικού χαρακτηριστικού, όπως το σχήμα κατά μεταφορά στο *γιουβαρελάκι*.

(iii) Στο κέντρο του συνεχούς τοποθετούνται λέξεις με πλήρη μορφολογική και υποτυπώδη σημασιολογική προσαρμογή και αντίστροφα. Για παράδειγμα στη λέξη *κτίριο* από το ΜΕ *κτήριο* (< ΑΕ *οικήτήριο*) τα τεμάχια *κτίζω* και *-ριο* προβλέπουν επιτυχώς τη σημασία «οικοδόμημα», αλλά ο σχηματισμός εμφανίζει ένα μη αναγνωρίσιμο επίθημα *-ριο* που παρασυνδέεται ίσως με το *-ιο*. Αντίστροφα, η λέξη *παραμάννα* «καρφίτσα» από το ΒΝ *paraman* είναι ένας μορφολογικός σχηματισμός πλήρως εναρμονισμένος με το δομικό πρότυπο του προθήματος *παρα-*, αλλά δεν μπορεί να ερμηνεύσει επαρκώς το αντικείμενο αναφοράς με εξαίρεση ίσως τη σημασία της προσάρτησης/προσκόλλησης του *παρα-* (πβ. και ομώνυμο *παραμάννα* «τροφός» που βοηθά την παρασύνδεση).

²¹ Για μια αναλυτική συζήτηση σε σχέση με την ψυχολογολογική διάσταση τέτοιων φαινομένων, βλ. Fliatouras et al. (forthcoming).

²² Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούν οι παρετυμολογικοί ψευδοσυμφυρμοί (βλ. Koutita & Fliatouras 2000, Κατσούδα 2009, Ralli & Xydopoulos 2012). Περιοριζόμαστε στην παρούσα εργασία στις πιο πρωτοτυπικές περιπτώσεις μορφολογικής δόμησης στην ελληνική γλώσσα (παραγωγή και σύνθεση) και επιφυλασσόμαστε για μελλοντική έρευνα.

(iv) Στη ζώνη μεταξύ κέντρου και πλήρους εφαρμογής τοποθετούνται τύποι με πλήρη προσαρμογή σε ένα κριτήριο και σχεδόν πλήρη στο άλλο. Για παράδειγμα, κοντά στον πόλο πλήρους προσαρμογής αλλά μια βαθμίδα πιο πριν θα πρέπει να τοποθετηθούν οι λέξεις που προσαρμόζονται στο βασικό μορφοσημασιολογικό σχήμα αλλά δημιουργούν τύπους που δεν έχουν αναλογικό δομικό πρότυπο με βάση τις υποκατηγορίες του προτύπου, όπως η λέξη *κριτσίνι* από το ΙΤ *grissino*, που εμπίπτει στο βασικό σχήμα παραγωγής [O + -ίνι] και στην αξιολογική σημασιολογική οδηγία του επιθήματος -ίνι αλλά εντάσσεται στη νέα υποκατηγορία [ηχομιμητικό + -ίνι], εφόσον μέχρι τώρα δεν έχει σχηματιστεί ανάλογο παράδειγμα. Επίσης, πιο κοντά στο κέντρο του συνεχούς θα πρέπει να τοποθετηθούν οι περιπτώσεις με πλήρη προσαρμογή στο ένα κριτήριο και σχεδόν μερική στο άλλο, όπως η λέξη *δοξάρι* από το *τοξάρι*, που είναι πλήρως μορφολογικά προσαρμοσμένη αλλά σημασιολογικά δεν συσχετίζεται με την πρωτοτυπική αξιολογική σημασιολογική οδηγία του -άρι (τότε θα σήμαινε «μικρή δόξα» ή «μορφή δόξας») και εξηγείται σημασιολογικά μέσω μεταφοράς και σημασιολογικής διεύρυνσης του -άρι σε απόδοση ιδιότητας.

(v) Στη ζώνη της μη πλήρους προσαρμογής εντοπίζουμε και πάλι δύο βαθμίδες. Κοντά στο κέντρο μπορούν να τοποθετηθούν σχετικά ανεπιτυχείς σχηματισμοί με βάση και τα δύο κριτήρια. Για παράδειγμα, ο τύπος *καλημαύχι* (πβ. και σποραδική παρετυμολογική ορθογραφία *καλλυμαύχι*) από το ΛΤ *camellaucium* (< *camella* «ποτήρι») είναι σχετικά συμμορφωμένο δομικά σύνθετο, καθώς φέρει δύο αναγνωρίσιμα θέματα αλλά η αποκοπή μορφικού τεμαχίου γίνεται στο δεύτερο τεμάχιο αντί του πρώτου και η σημασιολογική κεφαλή είναι στα αριστερά αντί στα δεξιά, και σχετικά ανεπαρκές σημασιολογικά, αφού σημαίνει «κάλυμμα» αλλά όχι ακριβώς «του αυχένα». Επίσης, κοντά στον πόλο της μη προσαρμογής θα πρέπει να τοποθετήσουμε τις περιπτώσεις ψευδοπροσαρμογής με πλήρη ανεπάρκεια στο ένα και σχετική ανεπάρκεια στο άλλο. Για παράδειγμα, στη λέξη *μπουρδουκλώνω* από το ΜΕ *πεδικλῶ* αναγνωρίζονται όλα τα στοιχεία *μπούρδα*, *-ούκλα* και *-ώνω* αλλά ο σχηματισμός είναι δομικά και εν μέρει σημασιολογικά αφύσικος, καθώς το *-ούκλα* δεν μπορεί να προσαρτηθεί στο *μπούρδα* και στη συνέχεια στο *-ώνω* και το τελικό *μπουρδουκλώνω* δε σημαίνει ακριβώς «κάνω μεγάλη μπούρδα».²³

Αν συνοψίσουμε τις παραπάνω περιπτώσεις, οδηγούμαστε στο συνεχές προσαρμοστικής ποικιλίας των δομημένων παρετυμολογικών σχηματισμών με επτά αξιοσημείωτες κλίμακες (βλ. Σχήμα 5), που σε μεγάλο βαθμό αντικατοπτρίζει το βαθμό λεξικοποίησης και συγχρονικής αναλυσιμότητας των παρετυμολογικών παράγωγων.

Σχήμα 5. Συνεχές δομημένων παρετυμολογημένων σχηματισμών

- Μη προσαρμοσμένα (-μορφολογικά/σημασιολογικά): *γιου-βαρελάκι*, *νερ-άντζι*
- Σχεδόν μη προσαρμοσμένα (-σημασιολογικά/σχεδόν -μορφολογικά ή -μορφολογικά/σχεδόν -σημασιολογικά): *μπουρδ-ουκλ-ώνω*, *πολυ-θρόν-α*
- Σχεδόν μερικώς μη προσαρμοσμένα (σχεδόν -μορφολογικά/σημασιολογικά): *καλημ-αύχι*
- Μερικώς προσαρμοσμένα (+μορφολογικά/-σημασιολογικά ή -μορφολογικά/+σημασιολογικά): *παρα-μάνα*, *κτί-ριο*
- Σχεδόν μερικώς προσαρμοσμένα (σχεδόν +μορφολογικά/σημασιολογικά): *δοξ-άρι*
- Σχεδόν προσαρμοσμένα (+μορφολογικά/σχεδόν +σημασιολογικά ή +σημασιολογικά/σχεδόν +μορφολογικά): *κριτσ-ίνι*
- Προσαρμοσμένα (+μορφολογικά/σημασιολογικά): *πεταλ-ίδα*.

²³ Πβ. και τον δομικά και σημασιολογικά ανεπαρκή σχηματισμό *πολυ-θρόν-α*, που προϋποθέτει σύνθεση και παραγωγή σε -α και η αναφορά του δεν είναι επιτακτική.

3.3. Πόσο φυσικοί είναι οι δομημένοι παρετυμολογικοί σχηματισμοί;

Ήδη παρατηρήσαμε στο Σχήμα 2 ότι η μορφολογική προσαρμογή (και άρα η μορφολογική διαφάνεια) μιας παρετυμολογικής βάσης είναι διαβαθμίσιμη (ημιδόμηση, αναδόμηση, ψευδοδόμηση). Η παρετυμολογία οδηγεί σε φυσικούς σχηματισμούς με ταύτιση, λ.χ. *πεταλ-ίδα*, ή μίμηση, λ.χ. *κριτσ-ίνι*. Το συνεχές που προτείναμε στο 3.2. λειτουργεί παράλληλα με τη φυσικότητα του σχηματισμού: όσο περισσότερο προσαρμόζεται τόσο πιο μορφοσημασιολογικά φυσική και αναφορικά επαρκής καθίσταται, ενώ όσο λιγότερο προσαρμόζεται τόσο περισσότερες είναι οι δομικές αστοχίες και η ανεπάρκεια αναφορικής λειτουργίας. Επομένως συγχρονικά φυσικοί μορφολογικοί σχηματισμοί και κατ' επέκταση αντιμετωπίσιμοι ως δομημένοι σχηματισμοί είναι στο Σχήμα 5 μόνο οι περιπτώσεις παρετυμολογικής αδιαφάνειας μετά το κέντρο του συνεχούς και μέχρι την πλήρη μορφολογική προσαρμογή. Άλλωστε στο υπόλοιπο του συνεχούς οι σχηματισμοί αντιμετωπίζονται συγχρονικά ως διαβαθμίσιμα λεξικοποιημένοι λόγω έλλειψης φυσικότητας.

Οι προσαρμοσμένοι παρετυμολογικοί σχηματισμοί μοιάζουν με τους φυσικούς μορφολογικούς σχηματισμούς, εφόσον σε συγχρονικό επίπεδο είναι αισθητοί ως αποτέλεσμα συνένωσης στοιχείων στη Μορφολογία με τη διαφορά ότι σχηματίστηκαν, όταν το ετυμολογικό πρότυπο «επανασυστήθηκε» στη συγχρονία είτε ως απολεξικοποιημένος μορφολογικός σχηματισμός στην περίπτωση της ψευδοδόμησης, είτε ως λεξικοποιημένος σχηματισμός στην περίπτωση της αποφραστικοποίησης, είτε ως μορφολογικός σχηματισμός που μεταπήδησε σε άλλη κατηγορία δόμησης στην περίπτωση της αναδόμησης ή σε άλλο μορφολογικό σχήμα στην περίπτωση της αντικατάστασης. Για αυτό ακριβώς θεωρούμε ότι η παρετυμολογία είναι μορφή αναλογικής αλλαγής, επειδή παρεμβαίνει στους σχηματισμούς και τους παραδίδει «διαφορετικούς» βάσει άλλων προτύπων και σχημάτων, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο φυσικούς, συνήθως όμως πιο μορφοσημασιολογικά διαφανείς. Ενίοτε μάλιστα δημιουργεί νέα αναλογικά (υπο)πρότυπα δόμησης, όπως στην περίπτωση της λέξης *κριτσ-ίνι* (βλ. 3.2).

Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι διαδικασίες δεν είναι φυσικές αλλά διαβαθμίσιμα τεχνητές: (α) η παρετυμολογική αναδόμηση διαφέρει από τη φυσική μορφολογική αναδόμηση, δηλαδή από τη γραμματικοποίηση (σύνθεση > παραγωγή) και την απογραμματικοποίηση (παραγωγή > σύνθεση), διότι οδηγεί στην αναλογική μεταπήδηση από τη μία κατηγορία στην άλλη κατά μίμηση ως ψευδο(απο)γραμματικοποίηση, λ.χ. ΜΕ *έξωπορτίζω* > ΝΕ *ξεπορτίζω*, ΑΕ *πλήμυρα* (< *πλήμη* + *-υρός*) > *πλημμύρα* (*πλήν* + *μύρομαι* «κυλάω»), (β) η παρετυμολογική ψευδοδόμηση ως αποτέλεσμα απολεξικοποίησης είναι από τη φύση της τεχνητός μηχανισμός άρρηκτα συνδεδεμένος με την παρετυμολογία, καθώς στην ελληνική γλώσσα η περίπτωση μια απλή λέξη να μετατραπεί με φυσικό τρόπο σε παράγωγη ή σύνθετη δεν είναι δυνατή ή τουλάχιστον είναι μη παραγωγική, λ.χ. ΑΕ *άνδράχλη* > ΝΕ *αντρ-άκλα*, και (γ) η παρετυμολογική λεξικοποίηση διαφέρει μερικώς στη λειτουργία από τη φυσική λεξικοποίηση κυρίως σε σχέση με τα κίνητρα, τη μέθοδο και το βαθμό επενέργειας, καθώς η φυσική διαδικασία οδηγεί σε διαβαθμίσιμη μείωση της συντακτικής/μορφολογικής διαφάνειας και τελικά ενσωμάτωση στο Λεξικό, λ.χ. ΝΕ *έτσι θέλω* > *ετσιθελικά*, ΕΚ *ώς αν πι* > ΜΕ *σαμπί*, ή δομική μορφολογοποίηση της διαδικασίας, λ.χ. ΝΕ *φύλλα της καρδιάς* > σύνθετο *φυλλοκάρδι*, ενώ η παρετυμολογία οδηγεί σε ενσωμάτωση στο Λεξικό κατά συσχετισμό με άλλο μόρφημα συνήθως με πλήρη απώλεια της συντακτικής διαφάνειας στην περίπτωση της ενσωμάτωσης στο Λεξικό ή δομική αναλογία στην περίπτωση της ψευδοδόμησης, λ.χ. ΤΚ *aci cani* «ίκτηρος, κιτρινάδα» > ΚΠ *χαζαρνίν* [*χαζός, αρνί*]. Επομένως, η παρετυμολογική

αναδόμηση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως κατηγορία δομικής αναλογικής επέκτασης, η παρετυμολογική ψευδοδόμηση ως περίπτωση αναλογικής επανανάληψης και η αποφραστικοποίηση ως περίπτωση αναλογικής λεξικοποίησης. Εξίσου τεχνητές δομικές αλλαγές, εφόσον δεν είναι κατευθυντικές στη φυσική διαχρονική εξέλιξη, είναι η αλλαγή της δομής του συνθέτου ως προς τη σχέση των συστατικών ή τη γραμματική κατηγορία των συστατικών, λ.χ. το ονομαστικό σύνθετο *αμπελοκλάδι* τρέπεται σε ρηματικό σύνθετο *μπενοκλάδι*, και η ψευδοσύμφυση, λ.χ. το σύνθετο *δικηγόρος* τρέπεται στα κρητικά σε *συμφυρμό βουκηγόρος*.

Τέλος, η πιο φυσική παρετυμολογική διαδικασία φαίνεται να είναι η υποκατάσταση, καθώς τέτοιες περιπτώσεις διαθέτει η ελληνική γλώσσα, κυρίως όμως ως αποτέλεσμα (απο)λογοποίησης, λ.χ. *οστέινος* vs. *κοκάλινος*, *οδονταλγία* vs. *πονόδοντος* (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2004), με τη διαφορά ότι πρόκειται και πάλι για «μιμητική» διαδικασία, λ.χ. ΕΚ *όμαδέω* > ΝΕ *μαζεύω*, ΝΕ *μερώνω* > *μωρώνω*.

3.4. Είναι δυνατή η μορφολογική συστηματικότητα και προβλεψιμότητα;

Μορφολογική συστηματικότητα σημαίνει ότι συγκεκριμένες κατηγορίες παρετυμολογίας συνδέονται με συγκεκριμένα παρετυμολογικά απότοκα. Η καταγραφή των μορφολογικών και σημασιολογικών/λεξιλογικών τάσεων (βλ. 2.3) αποδεικνύει ότι είναι δυνατός ο εντοπισμός έστω και μερικής συστηματικότητας στη μορφολογική υποκατάσταση βάσει της ομοηχίας και της σημασιολογικής κατηγορίας των εμπλεκόμενων στοιχείων. Όμως, μια εκ του σύνεγγυς «ανάγωση» των παραδειγμάτων φανερώνει ότι μπορεί να εντοπιστεί βαθύτερη και μάλιστα πιο δομική συστηματικότητα. Συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι:

(α) όταν το ληκτικό τεμάχιο μιας δάνειας λέξης ομοηχεί με παραγωγικό πρόσφυμα υψηλής συχνότητας, τότε η λέξη οδηγείται στην ημιδόμηση, διότι η παρετυμολογία βασίζεται στην παραγωγικότητα του προσφύματος για να δοθεί κάπως μεγαλύτερη διαφάνεια από τη στιγμή που η θεματική σύνδεση δεν είναι διαθέσιμη, λ.χ. ΤΚ *yagma* «λάφυρα» > ΜΕ *δια-γουμάς* «που λεηλατεί» > ΝΕ *διαγουμ-ίζω*, ΓΛ *Ripolin* (από κυριώνυμο) > ΝΕ *ριπολ-ίνη*, και, αντίστροφα, όταν η ψευδοπαραγωγική παρετυμολογία είναι θεματοκεντρική, τότε το δημιουργούμενο επίθημα ανήκει συνήθως σε περιφερειακά επίθημα, λ.χ. ΓΛ *mitraille* > ΝΕ *μυδρ-άλιο*,

(β) ο σχηματισμός παρετυμολογικών συνθέτων φαίνεται να κινείται προς μη λόγιες δομές σύνθεσης, όπως στα ρηματικά σύνθετα με ρήμα στα αριστερά, λ.χ. ΜΚ *αμπελοκλάδι* > *μπενοκλάδι*, όπου η λειτουργία έχει κατά βάση λαϊκή λειτουργία,

(γ) η σύμφυση και οι αντικατευθυντικοί/μη πρωτοτυπικοί φωνολογικοί κανόνες συνήθως συμβάλλουν στη χαμηλότερη μορφοσημασιολογική διαφάνεια της λέξης σε σχέση με τους υπόλοιπους μηχανισμούς, λ.χ. ΝΕ *ερπετό* > *σερπετό*, και

(δ) η παρετυμολογία αξιοποιεί την παραδειγματική μορφοσημασιολογική και δομική ευλυγισία στην υποκατάσταση, για παράδειγμα οι αρχαίες προθέσεις αντικαθίστανται από άλλες, λ.χ. ΕΚ *παραγιάλιος* > ΝΕ *περιγάλι*, ΑΕ *έπακροῶμαι* > ΝΕ *αφουγκράζομαι*, ή τα ονομαστικά/ρηματικά θέματα στα σύνθετα αντικαθίστανται από ομοειδή, λ.χ. ΜΕ *αϊγόκλημα* > ΝΕ *αγιόκλημα*, ΑΕ *φθινόπωρον* > ΝΕ *χινόπωρο* [*χύνω* «πέφτω»]. Στο ερώτημα αν υπάρχει έστω και υποτυπώδης μορφολογική προβλεψιμότητα, η απάντηση είναι θετική, εφόσον η συστηματικότητα οδηγεί σε προβλεψιμότητα. Για παράδειγμα ένα δάνειο με ληκτικό τεμάχιο που ομοηχεί με επίθημα είναι πολύ καλό υποψήφιο στοιχείο για να παρετυμολογηθεί σε ψευδοπαραγωγή, λ.χ. ΤΚ *perdah* > *μπερντ-άκι* «λίγο ξύλο», ΙΤ *grissino* > *κριτσ-ίνι* «κουλούρι που κάνει κριτς».

3.5. Συμπεράσματα

Από την παραπάνω εργασία κατέστη σαφές ότι σε επίπεδο γενικής λειτουργίας, η παρετυμολογία –και όχι λαϊκή ετυμολογία– είναι μια παραγωγική, διεπίπεδη, διαβαθμίσιμη, (εξω)γλωσσική, λειτουργική και συστηματική διαδικασία αναλογικής αλλαγής, με σημασιολογική εκκίνηση στην πρωτοτυπική της λειτουργία και «υπηρεσιακή χρήση» φωνολογικών, μορφολογικών και σημασιολογικών μηχανισμών ως μεσαζόντων. Σε σχέση με τη μορφολογική λειτουργία, δείξαμε ότι η μορφολογική παρέμβαση, μορφοματική και δομική, είναι όχι μόνο ποσοτικά σημαντική, αλλά και σε κάποιο βαθμό συστηματική και προβλέψιμη, σε αντίθεση με την μέχρι τώρα αντιμετώπισή της στην έρευνα. Οι παρετυμολογικοί δομημένοι σχηματισμοί (παρετυμολογικά σύνθετα και παράγωγα) εμφανίζουν ποικιλία μορφοσημασιολογικής και δομικής προσαρμογής στο σύστημα της ελληνικής γλώσσας με αποτέλεσμα κάποιοι να εμφανίζουν αστοχίες ή ανεπάρκειες, γεγονός που τους καθιστά περισσότερο «φυσικούς» και άρα πρόσφορους για ένταξη στη συγχρονική μορφολογική έρευνα από κάποιους άλλους. Και φυσικά η παρετυμολογία είναι μηχανισμός χρηστικής και διαλεκτικής μορφολογικής ποικιλίας, άλλοτε ως νεολογιογόνος διαδικασία και άλλοτε ως μηχανισμός σημασιολογικής αλλαγής.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1994. *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Anastassiadis-Syméonidis, A. 2003. Que peut-il arriver à une expression figée? *Cahiers de Lexicologie* 82 (1), 51-59.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. & Φλιάτουρας, Α. 2004. Το λόγιο και το λαϊκό στην ελληνική γλώσσα: Ορισμός και ταξινόμηση. *Πρακτικά 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης*. Διαθέσιμο στο: <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/gr.htm>.
- Αρβανίτη, Α. 1998. Ενδείξεις προσωδιακής δομής σε πρόσφατα λεξικά μίγματα της ελληνικής. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 18, 68-82.
- Αργυρόπουλος, Β. 2009. *Αρχαιολατρία και γλώσσα: Θέματα ετυμολογίας και ορθογραφίας*. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- Baldinger, K. 1973. À propos de l' influence de la langue sur la pensée. Étymologie populaire et changement sémantique parallèle. *Revue de linguistique romane* 37, 241-273.
- Bauer, L. 2006. Folk etymology. In K. Brown (ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 520-521.
- Béguelin, M.-J. 2002. Étymologie 'populaire', jeux de langage et construction du savoir lexical. *Semen* 15, 155-172.
- Brucker, C. 1988. *L' étymologie*. Paris.
- Corbin, D. 1987. *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*. Tübingen/ Villeneuve d'Ascq: Max Niemeyer/Presses Universitaires de Lille.
- Δεληγιάννης, Κ. 1999. Κουβουκλιώτικα. Ένα μικρασιατικό γλωσσικό ιδίωμα. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Fliatouras, A., Voga, M. & Anastassiadis-Syméonidis, A. forthcoming. La paretymologie comme mécanisme de changement linguistique. *Colloque International "Étymologies populaires, savantes et pseudo-savantes" (February 2016)*. University of Strasbourg.
- Förstermann, E. 1852. Über deutsche Volksetymologie. *Kuhn's Zeitschrift* 1.
- Γασπαρινάτος, Σ. Γ & Γασπαρινάτου-Τζουγανάτου, Μ.. 2004. *Γλωσσάριο και ιδιωματικές εκφράσεις της Κεφαλονιάς*. Αθήνα: ιδιωτική έκδοση.
- Γιαγκουλλής, Κ. 2009. *Θησαυρός κυπριακής διαλέκτου*. Λευκωσία: Theopress. Γ' έκδοση.
- Γιαννάκης, Γ. 2015. *Οι Ινδοευρωπαίοι. Πρώτο μέρος: Γλώσσα και πολιτισμός*. Β' έκδοση. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

- Girnth H., Klump, A. & Michel, S. 2007. Du defamierst somit die Verfasser der Gastebucheintrage, wo wir wieder bei den Beleidigungen waren. Volksetymologie gesstern und heute im Romanischen und Germanischen. *Muttersprache* 117 (1), 36-59.
- Καραντζόλα, Ε. & Φλιάτουρας, Α. 2004. *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: Νήσος.
- Κατσούδα, Γ. 2009. Οι όροι contamination και blending στην ελληνική βιβλιογραφία: Προβλήματα και λύσεις. Στο Μ. Μπαλταζάνη, Γ. Γιαννάκης, Α. Τσαγγαλίδης και Γ. Ξυδόπουλος (επιμ.), *Πρακτικά του 8^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 885-896.
- Κατσούδα, Γ. & Νάκας, Θ.. 2013. *Όψεις της νεολογίας. Σύμφυρση και επανευμολόγηση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Klump, A. 2014. Volksetymologische Prozesse in der deutschen, französischen und spanischen Sprachgeschichte. In S. Michel & J. Toth (eds), *Wortbildungssemantik zwischen Langue und Parole. Semantische Produktions- und Verarbeitungsprozesse komplexer Wörter*. Stuttgart: ibidem, 311-319.
- Κοροσίδου-Καρρά, Ε. 2003. Τα ρομανικά δάνεια (Ιταλικά - Γαλλικά) στο σύγχρονο ιδίωμα της Ζακύνθου. Λεξιλογικές επισημάνσεις (μορφολογία-σημασιολογία). Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Koutita, M. K. & Fliatouras, A. 2000. Blends in Greek dialects: A morphosemantic analysis. In A. Ralli, B. Joseph, M. Janse (eds), *Proceedings of the 1st International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras: University of Patras, 117-130.
- Kubozono, H. 1990. Phonological constraints on blending in English as a case of phonology-morphology interface. In G. Booij & J. v. Marle (eds), *Yearbook of Morphology* 3. Dordrecht-Foris, 1-20.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. 1998. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Maidier, M. 2008. Lexical nonsense and morphological sense. On the real importance of “folk etymology” and related phenomena for historical linguistics. In T. Eythósson (ed.), *Grammatical Change and Linguistic Theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 307-328.
- Μανιατάς, Γ. 2002. *Λεξικό της Μανιάτικης διάλεκτου*. Αθήνα: Αδούλωτη Μάνη.
- Mayer, E. 1962. Sekundäre Motivation. Untersuchungen zur Volksetymologie und verwandten Erscheinungen im Englischen. Diss., Universität Köln.
- Michel, S. 2015. Word-formation and folk etymology. In P. O. Müller, I. Ohnheiser, S. Olsen, & F. Rainer (eds), *International Handbook of the Languages of Europe. Vol. 2*. Berlin/NewYork: Mouton de Gruyter, 1002-1020.
- Μότσιου, Ε. 2015. Παρετυμολογία και παιδική γλώσσα. *Παιδαγωγική επιθεώρηση* 60, 110-119.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 2012 [1998]. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας. Δ΄ έκδοση.
- Μπασιάνη-Μπεζαντάκου, Χ. 2013. Λαϊκή «ετυμολογία» τοπωνυμίων. Περιπτώσεις από το νομό Φθιώτιδας. *ONOMATA* 20. Πρακτικά Ε΄ Ονοματολογικού Συνεδρίου “Ονοματολογικά Φθιώτιδας”, Λαμία 3-5 Οκτωβρίου 2008, 243-249.
- Μουσιάδης, Θ. 2005. *Εισαγωγή στη μεσαιωνική και νεοελληνική ετυμολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μουσιάδης, Θ. & Κατσούδα, Γ. 2011. Ο ρόλος της λαϊκής ετυμολογίας στη διδασκαλία της ορθογραφίας. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 31, 351-356.
- Ξανθινάκης, Α. 2001. *Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό του δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος*. (Πρόλογος-Επιμέλεια: Χριστόφορος Χαραλαμπίδης). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Β΄ έκδοση.
- Ξυδόπουλος, Γ. 2008. *Λεξικολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Olschansky, H. 1996. *Volksetymologie*. Tübingen: Niemeyer.
- Orr, J. 1953. L' étymologie populaire. *Revue de Linguistique Romane* 18, 129-142.
- Πάγκαλος, Γ. 2002 [1955-1970]. *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*. (Επιμέλεια: Ελευθερία Γιακουμάκη). Ακαδημία Αθηνών - Κέντρο Ερευνας των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων. Β΄ έκδοση.

- Palmer, A. S. 1882. *Folk-etymology. A Dictionary of Verbal Corruptions or Words Perverted in Form or Meaning, by False Derivation or Mistaken Analogy*. London: George Bell & Sons.
- Panagl, O. 2005. Volksetymologie und Verwandtes. In D. A. Cruse, F. Hundsnurscher, M. Job & P. R. Lutzeier (eds), *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*, Vol. 2. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1346-1353.
- Παπαδόπουλος, Α. 1958-1961. *Ιστορικό λεξικό της ποντικής διαλέκτου*. Αθήνα: Τυπογραφείο Μυρτίδη.
- Παπαναστασίου, Γ. 2008. *Νεοελληνική ορθογραφία. Ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Pesetsky, D. 1979. Russian Morphology and Lexical Theory. Ms. MIT.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ralli, A. & Xydopoulos, G. 2012. Blend formation in Modern Greek. In V. Renner, F Maniez & P. Arnaud (eds), *Cross-disciplinary Perspectives on Lexical Blending*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 35-50.
- Ronneberger-Sibold, E. 2002. Volksetymologie und Paronomasie als lautnachahmende Wortschöpfung. In M. Habermann, P. Müller & H. Munske (eds), *Historische Wortbildung des Deutschen*. Tübingen: Niemeyer, 105-127.
- Rundblad, G. & Kronenfeld, D. 2000. Folk-etymology: haphazard perversion or shrewd analogy. In J. Coleman & C. J. Kay (eds), *Lexicology, Semantics and Lexicography*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 87-106.
- Rundblad, G. & Kronenfeld, D. 2003. The inevitability of folk-etymology. A case of collective reality and invisible hands. *Journal of Pragmatics* 35, 119-138.
- Σετάτος, Μ. 1994. Ετυμολογία και ετυμολογικά λεξικά. *Εφαρμοσμένη γλωσσολογία* 10, 81-97.
- Σκανδαλίδης, Μ. 2013. *Λεξικό του ιδιώματος της Καλύμνου*. Κάλυμνος: Αναγνωστήριον «Αι μούσαι».
- Συμεωνίδης, Χ. 2010. *Ετυμολογικό λεξικό των νεοελληνικών οικωνυμίων*. Λευκωσία/Θεσσαλονίκη: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου.
- Vennemann, T. 1999. Volksetymologie und Ortsnamenforschung: Begriffsbestimmung und Anwendung auf ausgewählte, überwiegend bayerische Toponyme. *Beiträge zur Namenforschung* 34, 269-322.
- Φιλήντας, Μ. 1924. *Γλωσσογνωσία και γλωσσογραφία (ελληνική)*. Τ. 1-2. Αθήνα.
- Φλιάτουρας, Α. υπό έκδοση α. Η μορφολογική αλλαγή στην ελληνική γλώσσα. Αθήνα: Πατάκης.
- Φλιάτουρας, Α. υπό έκδοση β. Η παρετυμολογία στις νεοελληνικές διαλέκτους. Στο Α. Ράλλη, Β. Joseph & Μ. Janse (επιμ.), *Πρακτικά 7^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας (6-8 Οκτωβρίου 2016)*, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Φλιάτουρας, Α. υπό έκδοση γ. Η παρετυμολογία στη μεσαιωνική ελληνική. *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Διασταυρώσεις και συνομιλίες με το έργο του Στυλιανού Αλεξίου. Ζητήματα ελληνικής φιλολογίας και ανθρωπιστικών επιστημών» (4-6 Νοεμβρίου 2016)*, Κομοτηνή, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας.
- Φλιάτουρας, Α. & Κούκος, Θ. υπό έκδοση. Τα φατσέικα ως μορφή κωμικόγλωσσας στην ελληνική γλώσσα. *Πρακτικά ISTAL 23 (31 Μαρτίου-2 Απριλίου 2017)*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Χατζιδάκις, Γ. 1915-1916. *Ακαδημεικά Αναγνώσματα*. Τ.3.: *Γενική Γλωσσική*. Αθήνα.
- Χυτήρης, Γ. 1992 [1987]. *Κερκυραϊκό Γλωσσάρι. Ακατάγραφες και δίσημες λέξεις*. Κέρκυρα: Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών. Β' έκδοση.